

ВІДЗИВ

офіційного опонента на дисертацію

Бойка Андрія Олександровича

«Феномен маси як атрибут суспільства і культури»,

**подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії**

Актуальність дисертаційного дослідження Бойка А.О. зумовлена істотним підвищенням ролі й розширенням функціонального діапазону масової культури. Це пов'язано передовсім зі збільшенням числа суб'єктів історичної діяльності, які є носіями цінностей цього типу культури. Стрімкий розвиток науки й техніки, котрі призвели до трансформацій суспільства в постіндустріальне й інформаційне, вплинули й на масову культуру, яка сьогодні претендує на монопольний статус. Віртуальна реальність як атрибут суспільства масового споживання, комп'ютерні програми, котрі задають алгоритми створення артефактів, подібних до елітарних, можливості комунікаційних технологій, які розширюють сферу діяльності людини, – все це створює ілюзію зростання ролі елітарної культури в межах постіндустріального суспільства. Втім, масова культура не лише не поступається місцем культурі елітарній, а й здійснює на неї інтенсивний вплив, залишаючись у сучасну епоху основною формою існування культури.

Значущість проблематики, пов'язаної з феноменом масовості, обумовлена насамперед роллю, яку масова культура відіграє в стрімко глобалізованому світі, а також усвідомленням необхідності збереження базових цінностей національних культур в умовах зростаючої універсалізації культурного життя і формування монокультурного світу.

Проблема, на виконання якої здійснене дисертаційне дослідження Бойка А.О., полягає в тому, що нині в західній філософській, соціологічній, психологічній та культурологічній літературі відсутній аргументаційний консенсус не лише щодо сутності й історичних передумов виникнення, а й ролі, яку масова культура відіграє в суспільстві. Сучасні дослідження феномену масовості відрізняються світоглядним і методологічним плюралізмом.

Попри значну увагу, що приділяється зазначеному феномену, досі належним чином не визначено зміст понять «масове суспільство» та «масова культура», недостатньо окреслена проблема зв'язку і взаємозумовленості масової культури та різних типів суспільства – індустріального, постіндустріального, інформаційного. Невизначим і в багатьох аспектах суперечливим залишається питання щодо структури, функцій та історичних типів масової культури в суспільстві, точаться гострі дискусії щодо характеру масової культури, історичного часу її виникнення і алгоритмів розвитку. Крім того, відсутні концептуальні праці, в яких розглядалася б діалектика масового та елітарного в культурі цього типу. Сукупність зазначених особливостей дослідницького статусу масової культури свідчить про безперечну актуальність проблеми масовидності в контексті функціонування сучасного суспільства і культури.

Як слушно зазначає автор дисертації, латентна гуманітарна криза, кризовий стан особистісного та індивідуального рівня функціонування суспільства сучасного формату є закономірним етапом розвитку сучасної культури. Її соціодинаміка віддзеркалює перманентний процес руйнування й набуття ідентичності, дестабілізації і досягнення нового рівня стабільності, архаїзації та оновлення, неузгодженості та гармонізації соціального та культурного світів. Компаративістський аналіз соціокультурної кризи, ситуації хаосу і «втраченого часу» дає змогу зафіксувати як екзистенційне самовідчуття сучасного індивіда, так і розщеплення сталого ядра суспільства і культури, дезінтеграцію соціальних зв'язків та інститутів. Можна констатувати настання «епохи криз», пов'язаних з прискоренням соціокультурного розвитку, масовизацією, щоразу більш ускладненою диференціацією, перманентною інновацією в різних сферах життя суспільства. Як наслідок – розвивається тотожність людини із собою і єдність соціуму.

Можна погодитись з аргументами автора, коли він стверджує, що в сучасному суспільстві масова культура є важливим – якщо не вирішальним – механізмом соціалізації. Вона все виразніше й безальтернативніше виконує

ключові ціннісно-орієнтаційні функції. Принципове значення має питання часових меж формування і функціонування масової культури. Той факт, що масовидні форми в тій чи іншій мірі були притаманні різним історичним періодам, не дає достатніх підстав розглядати масову культуру в якості перманентного атрибута культурно-історичного розвитку людства. Більш коректним і аргументаційно переконливим слід визнати тезу про органічно нерозривний зв'язок масової культури з новітніми комунікаційними технологіями. Під цим кутом зору її часові параметри слід обмежити кількома попередніми десятиліттями.

Бойко А. О. аргументовано доводить, що масова культура перетворилася з продукту функціонування мас на повноцінного суб'єкта, інструмент, спонукальний чинник, практика функціонування якого призводить до ще більшої масовизації суспільства.

Дисертант солідаризується з тезою Ж. Бодрійяра, відповідно до якої маса – це класичний симулякр, який поєднує в собі надмірну керованість і катастрофічну загрозу тотальної дерегуляції; породжує ілюзію влади, хоча насправді є принципово некерованим жодною владою. Навіть прагнення уточнити зміст терміну «маса» воістину абсурдне – це спроба надати смисл тому, що його не має і не може мати в принципі. Ця дифузна, децентрована, броунівська, молекулярна реальність непідвладна жодному аналізу: поняття об'єкта до неї застосувати неможливо так само, як і до граничного рівня матерії, який аналізується мікрофізикою.

Попри абсурдність смислових параметрів маси й натовпу, автор зробив вагомий внесок в увиразнення змістовних особливостей і закономірностей цих суспільних феноменів. Зокрема, на думку автора, специфіка однією із сутнісних властивостей натовпу є його готовність бути об'єктом, реципієнтом навіювання. Навіяна ідея оперативно передається всім, а опанувавши натовпом, прагне виразитися в дії. Оскільки ж для натовпу неймовірного не існує в принципі, то зникають перепони на шляху реалізації практично будь-яких ідей. Гіпертрофована чуттєвість призводить до того, що натовп не знає ні

сумнівів, ні коливань. Сила почуттів натовпу збільшується внаслідок відсутності відповідальності: впевненість у безкарності тим сильніша, чим більший натовп, а усвідомлення чисельної могутності спонукає виявляти такі почуття й здійснювати такі дії, які неможливі для окремої людини. Судження натовпу практично ніколи не є результатом всебічного обговорення. Хто володіє мистецтвом справляти враження на уяву натовпу, той володіє мистецтвом управляти ним.

Чому важко передбачити поведінку близької людини, коли вона перебуває на зібранні, в громадському транспорті або в натовпі? Насамперед і в основному тому, що в соціальній ситуації люди не виявляють своїх кращих якостей. Щоразу, коли вони збираються разом, починає генеруватися натовп. Індивіди набувають деякої загальної, неіндивідуальної і деіндивідуальної сутності, яка пригнічує їхню власну; їм навіюється колективна воля, яка змушує замовкнути особисту волю. Кожен індивідуальний суверенітет зазнає латентного пресингу і опиняється під сумнівом, настає фаза світоглядного спустошення.

Як влучно зауважив автор дисертації, між великим математиком та людиною з початковою освітою може існувати ціле провалля з точки зору інтелектуального життя, але з точки зору характеру в натовпі між ними часто не спостерігається жодної різниці. Саме ці загальні якості характеру, які керовані безсвідомим й існують у майже однаковій мірі в абсолютній більшості індивідів, поєднуються в одне ціле в натовпі. В колективній душі інтелектуальні здібності індивідів і їх індивідуальність зникає, різномірне розчиняється в однорідному, гору беруть безсвідомі якості. Власне, якраз колективне безсвідоме дозволяє людям спілкуватися безпосередньо, оминаючи «блокпости» свідомості. Його природа позаособова; воно успадковується, а не розвивається, а якщо й розвивається, то не на індивідуальному, а на колективному рівні.

Бойко А.О. влучно зауважив, що ключові характерні ознаки індивіда, який опинився під впливом маси, є такими: розпорошення свідомої

особистості й домінування на рівні прийняття рішень несвідомої особистості, орієнтація думок і почуттів в одному напрямку внаслідок навіювання, готовність до негайної реалізації нав'язаних ідей. Фактично індивід перестає бути самим собою, стаючи безвольним автоматом, маріонеткою в руках зовнішніх маніпуляцій. Відтак, зникає суб'єкт соціокультурної процесуальності, а перспективи функціонування суспільства стають заручниками непередбачуваності броунівського принципу дії мас. Різні аспекти цього феномену були виразно змальовані в працях Г. Лебона «Психологія мас», З. Фрейда «Масова психологія і аналіз людського Я», Х. Ортеги-і-Гассета «Повстання мас», Е. Канетті «Маса», С. Московічі «Наука про маси», Г. Блумера «Коллективна поведінка».

Бойко А.О. переконливо довів, що будучи породженням, атрибутом і навіть імперативом соціального, маса в результаті спонтанного, латентного, генгетично закладеного в ній експансіонізму, з часом поглинає соціальне, паралізує його сутнісні функціональні механізми, загрожує онтологічному суверенітету соціального, ставить під сумнів саму буттєву фактичність, достовірність соціального.

Автор привертає увагу до того, що, на відміну від елітарної культури, яка завжди була орієнтована на інтелектуальну, думаючу публіку, масова культура свідомо орієнтується на «середній» рівень масових споживачів. Головним каналом поширення масової культури є сучасні засоби комунікативної техніки (книгодрукування, преса, радіо, телебачення, кіно, відео- та звукозаписи).

Масова культура спрямована на створення такого стану речей, за якого споживач її виробів постійно дізнавався б те, що він вже знає, і бачив би в цих виробках доказ споконвічності існування відомих йому цінностей. Вона привчає людей дивитися на всю багатоманітність і складність сучасного світу через жорстко фіксовану призму поширюваних нею стандартів. Масова культура – це спосіб життя сучасної людини, для масової свідомості вона виконує роль потужного підсилювача звичних уявлень.

Як наголошує автор дисертації, масова культура є об'єктивним і закономірним соціокультурним явищем, атрибутом відповідної історичної епохи. Стверджувати про випадковість масової культури, про її можливе зникнення в найближчій історичній перспективі не варто, адже масова культура іманентна суспільству масового споживання, яке залишатиметься реальністю на оглядову перспективу.

Бойко А.О. переконливо концептуалізував тезу, відповідно до якої носієм цінностей масової культури є людина маси – недиференційований суб'єкт з невираженим особистісним стрижнем, особливостями якого є некритичність сприйняття і оцінок, керованість, духовна інфантильність тощо. Масова людина рекрутується з усіх соціальних верств – починаючи із соціального дна і закінчуючи істеблішментом. У цьому сенсі масова культура постає феноменом, котрому притаманні ознаки все загальності.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані завдяки використанню широкої теоретичної та емпіричної бази, адекватної методології, апробації отриманих результатів на наукових комунікативних заходах. Зокрема, в роботі використано такі методи: системний – для розгляду феномену маси як елемента системи суспільства і культури; діалектичний – з метою дослідження масових процесів і явищ в розвитку і взаємозв'язку; індукції – для узагальнення з високим ступенем достовірності процесів, що визначають особливості генезису масовості в системі суспільної життєдіяльності; дедукції – задля виведення логіки одиничного із загального, а також конкретно-історичного із трансісторичного; єдності історичного та логічного – для з'ясування особливостей виникнення та закономірностей становлення уявлень про зміст масових явищ і тенденцій; компаративістський – з метою виявлення світоглядних, аксіологічних та телеологічних відмінностей різних концептуальних підходів до сутнісних ознак феномену маси.

Автором чітко сформульовано об'єкт і предмет дослідження, визначено його мету, для досягнення якої окреслено комплекс наукових завдань. Їх

виконання дозволило розв'язати визначену в дисертації наукову проблему. Робота ґрунтується на принципах наукової об'єктивності, що забезпечило поліаспектне розкриття сутності феномена маси як атрибуту суспільства і культури.

Результати дисертації знайшли належне відображення у друкованих працях. Вони мають істотне теоретико-методологічне і праксеологічне значення, оскільки надають знанням про соціокультурний феномен маси ознак критеріальної виразності й переконливості. Висновки дослідження можуть слугувати підґрунтям для підготовки нормативних курсів, підручників і навчальних посібників із соціальної філософії, соціології, політології та культурології.

Наукова новизна одержаних результатів і висновки дисертації повною мірою відповідають поставленим завданням та відображають наукові досягнення дисертанта. Зокрема, автор істотно поглибив тезу, відповідно до якої складність і суперечливість феномену маси в суспільному бутті, а також масової культури, її здатність до трансформацій під впливом соціальних, технічних, естетичних та інших факторів, її реактивна мобільність і чутливість до вимог конкретно-історичного моменту – всі ці обставини зумовлюють необхідність теоретичного осмислення масовидності як соціокультурного феномена. Значущість такого цільового орієнтира дослідження набуває все більш очевидною – особливо якщо врахувати, що масова культура динамічно перетворюється із продукту функціонування мас на повноцінного суб'єкта, інструмент і спонукальний чинник, практика функціонування якого призводить до ще більшої масовизації суспільства.

Важливим науковим здобутком поданої на розгляд дисертації є теза про те, що Масова культура – це специфічний соціокультурний феномен, що виникає на відносно високому щаблі розвитку суспільства – на рівні так званої «фаустівської цивілізації». Її основними характеристиками є а) генетичний зв'язок із засобами масової комунікації і новими інформаційними технологіями, б) здатність формувати особливе бачення світу, яке

відрізняється некритичністю, в) створення власного віртуального простору-часу.

Як виразно ілюструє автор дисертації, масова культура істотно трансформує мислення, котре набуває ознак поверховості, здатності «ковзати» по поверхні значних інформаційних площ і сприймати значні обсяги інформації, однак без її ґрунтового осмислення і критично-рефлексійного засвоєння. Це «кліпове», образне мислення постає імперативом нової цивілізації, яка прийшла на зміну книжковій цивілізації Гутенберга, корелятивно пов'язаній із абстрактним і логічним мисленням. Іншими словами, «масова культура – це індустрія, що породжує масову людину, у якій відсутні «свої» думки, а натомість – думки з радіо, телепередач, Інтернету, газет і журналів, рекламних роликів. Особистість перетворюється на об'єкта, механізм та інструмент виконання кимось заданих ролей.

До переліку дискусійних положень і зауважень варто віднести такі:

1 З тексту дисертації важко збагнути, чим керувався автор, коли в назві дисертації замість усталеного в дослідницькому середовищі двоєдиного соціокультурного підходу зробив вибір на користь розмежування – розгляду феномену маси як атрибуту суспільства і культури.

2. Концептуальним акцентом дисертації постає теза про те, що масовидність є цілком об'єктивною і закономірною суспільно-історичною тенденцією, якій – тим не менше – притаманне негативне аксіологічне забарвлення. При цьому автор уникає відповіді на очевидне в таких випадках запитання: як, засобом яких інструментів боротися з таким негативізмом? Лише засобом філософської критики чи існують інші дієві інструменти?

3. Розлого змальовуючи феномен маси як явище, зумовлене повсякденністю – світом звичок, стереотипів мислення і життєвих аксіом, автор дисертації разом з тим наголошує на значущості критичного, креативного, евристичного, інноваційного мислення як механізмів подолання негативної інерції масових тенденцій. Втім, враховуючи тотальність і всюдисущість повсякденності, перспективи новаторського мислення і

діяльності мають не надто переконливі ознаки.

4. Завершеності вражень про в цілому аргументаційно переконливий текст дисертації заважає відсутність чіткої авторської позиції щодо очевидного для цієї предметної сфери запитання: хто кого детермінує в більшій мірі: масова культура – людину маси чи навпаки: людина маси – масову культуру? В одних випадках автор схиляється до першої версії, в інших – наголошує на визначальності другої версії.

5. Здебільшого оперуючи концептуальним положенням про когерентність і онтологічну тотожність масової культури, масової людини і масової свідомості, Бойко А.О. інколи порушує цю стрункість зауваженнями про те, що потреби масової культури і масової людини можуть обслуговувати й інші типи та рівні суспільної свідомості. Така двозначність негативно позначається на в цілому виразній теоретико-методологічній позиції автора.

Втім, наведені зауваження не перекреслюють значних наукових здобутків здійсненого дослідження. Відтак, можна констатувати, що дисертаційна робота Бойка Андрія Олександровича на тему «Феномен маси як атрибут суспільства і культури» є актуальним, самостійним, завершеним, логічним науковим дослідженням. Структура дисертації чітка і обґрунтована. Матеріал викладається виразно, послідовно, відповідно до плану. Висновки за розділами та загальні висновки дисертації достатньо аргументовані й логічно сформульовані, ґрунтуються на результатах проведеного дослідження. Оформлення дисертації та автореферату здійснено з дотриманням належних вимог. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Подана до захисту дисертація Бойка Андрія Олександровича на тему «Феномен маси як атрибут суспільства і культури» виконана на високому теоретичному і методологічному рівні, який відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Таким чином, Бойко Андрій Олександрович цілком заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук,

професор кафедри цивільного,

господарського та права

Державного ВНЗ

«Національний гірничий університет»

С.В. Кострюков

Підпис С.В. Кострюкова, д. філос. наук,

професора кафедри цивільного,

господарського та екологічного права засвідчую,

Вчений секретар Вченої ради Державного

ВНЗ «Національний гірничий університет»

О.А. Данилова